

KS. ŁUKASZ LIBOWSKI

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

KS. PIOTR WILK

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

**RYSZARDA ZE ŚWIĘTEGO WIKTORA
POCZET CESARZY RZYMSKICH OD OKTAWIANA DO TRAJANA,
CZYLI PRZEKŁAD KSIĘGI SZÓSTEJ
Z PIERWSZEJ CZĘŚCI JEGO *LIBRI EXCEPTIONUM***

Słowa kluczowe: wiktoryni, Ryszard ze Świętego Wiktora, *Liber exceptionum*, historiografia, cesarze rzymscy

Ryszarda ze Świętego Wiktora należy zaliczyć niewątpliwie do grona tych autorów średniowiecznych, którzy wzbudzają obecnie duże zainteresowanie uczonych, o których w konsekwencji coraz więcej dziś się pisze i których myśli coraz lepiej są znane¹. Tu w celu przybliżenia jego postaci – tytułem wprowadzenia czytelnika

---

¹ Oto uporządkowana alfabetycznie lista – oczywiście, że niezamknięta i niewyczerpująca – prac poświęconych myśli Ryszarda: Marc-Aeilko Aris. 1996. „*Contemplatio*”. *Philosophische Studien zum Traktat „Benjamin Maior” des Richards von St. Viktor* (seria: *Fuldaer Studien*, t. 6). Frankfurt a. Main: J. Knecht; John Bligh. 1960. „Richard of St. Victor’s *De Trinitate*: Augustinian or Abelardian?”. *The Heythrop Journal* 15: 118–139; Pierluigi Cacciapuoti. 1998. „*Deus existentia amoris*”. *Teologia della carità e teologia della Trinità negli scritti di Riccardo di San Vittore († 1173)* (seria: *Bibliotheca victorina*, t. 9). Turnhout: Brepols; Steven L. Chase. 1995. *Angelic Wisdom. The Cherubim and the Grace of Contemplation in Richard of St. Victor*. Notre Dame: University of Notre Dame Press; Jean Châtillon. 1939. „Les quatre degrés de la charité d’après Richard de Saint-Victor”. *Revue d’ascétique et de mystique* 20: 237–264; tenże. 1940. „Les trois modes de la contemplation chez Richard de Saint-Victor”. *Bulletin de littérature ecclésiastique* 41: 3–26; tenże. 1988. „Richard de Saint-Victor”. *Dictionnaire de spiritualité* 13: 593–654; Nico Den Bok. 1996. *Communicating the Most High. A Systematic Study of Person and Trinity in the Theology of Richard of St. Victor* (seria: *Bibliotheca victorina*, t. 7). Turnhout: Brepols; Raymond D. DiLorenzo. 1982. „Imagination as the First Way to Contemplation in Richard of St. Victor’s Benjamin Minor”. *Mediaevalia et humanistica* 11: 77–98; Gervais Dumeige. 1952. *Richard de Saint-Victor et l’idée chrétienne de l’amour* (seria: *Bibliothèque de philosophie contemporaine*). Paris: Presses Universitaires de France; Joseph Ebner. 1917. *Die Erkenntnislehre Richards von Saint Viktor* (seria: *Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters*, t. 19, z. 4). Münster: W. Aschendorff; Thomas Ebner. 2005. *Exsistere: zur Persondefinition in der Trinitätslehre des*

ka do lektury przekładu jednej księgi z jego dzieła *Liber exceptionum* – dość będzie powiedzieć, że jego życie było, jak się zdaje, typowym życiem średniowiecznego intelektualisty².

Z pochodzenia był Szkotem. Od Wilhelma z Saint-Lô wiemy, że jako młodzieniec zapukał do furty paryskiego opactwa Świętego Wiktora. Wstąpił do zgromadzenia augustianów i właśnie w tym konwencji Świętego Wiktora spędził cały swój żywot. Najpierw tam się wykształcił – nie jest to wprawdzie pewne, ale dość prawdopodobne, iż uczestniczył w zajęciach prowadzonych przez Hugona ze Świętego Wiktora (zm. w 1141 r.), charyzmatycznego założyciela szkoły wiktoryńskiej – a potem gorliwie tam pracował, piastując różne funkcje: był kolejno, jak się uważa, magistrem, a więc na-

---

Richard von St. Viktor (†1173). Fribourg: Academic Press Fribourg; Albert Marie Éthier. 1939. *Le „De Trinitate” de Richard de Saint-Victor* (seria: *Publications de l’Institut d’études médiévales d’Ottawa*, t. 9). Paris: J. Vrin; Hugh Bernard Feiss. 1979. *Learning and the Ascent to God in Richard of St. Victor*. Rome: Pont. Athanaeum of Sant’ Anselmo; Mieczysław Gogacz. 1957. *Filozofia bytu w „Beniamin Major” Ryszarda ze Świętego Wiktora*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego; François Guimet. 1948. „*Caritas ordinata et amor discretus* dans la théologie trinitaire de Richard de Saint-Victor”. *Revue du Moyen âge latin* 4: 225–236; Robert Javelet. 1962. „Thomas Gallus et Richard de Saint-Victor mystiques”. *Recherches de théologie ancienne et médiévale* 29: 205–233; tenże. 1963. „Thomas Gallus et Richard de Saint-Victor mystiques”. *Recherches de théologie ancienne et médiévale* 30: 88–121; Eugeniusz Kulesza. 1931. „Kontemplacja mistyczna według Ryszarda od św. Wiktora”. *Collectanea Theologica* 12: 236–253; Marcel Lenglard. 1935. *La théorie de la contemplation mystique dans l’œuvre de Richard de Saint-Victor*. Paris: Alcan; Roman Majeran, Jerzy Misiurek. 2012. Ryszard ze Świętego Wiktora CRSA. W *Encyklopedia katolicka* 17: 697–702. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II; Maria Domenica Melone. 2001. *Lo Spirito santo nel „De Trinitate” di Riccardo di S. Vittore* (seria: *Studia Antoniana*, t. 45). Roma: Pontificium Athenaeum Antonianum; Hideki Nakamura. 2011. „*Amor invisibilium*”: *Die Liebe im Denken Richards von Sankt Viktor (†1173)* (seria: *Corpus Victorinum*, t. 5). Münster: Aschendorff Verlag; Tenże. 2002. *Cognitio sui bei Richard von Sankt Viktor*. W „*Scientia*” and „*Disciplina*”: *Wissenschaftstheorie und Wissenschaftspraxis im 12. und 13. Jahrhundert* (seria: *Erudiri Sapientia*, t. 3). Ed. Rainer Berndt, Matthias Lutz-Bachmann, Ralf M.W. Stammberger i in., 127–156. Berlin: De Gruyter Akademie Forschung; Csaba Németh. 2002. „*Videre sine speculo*. The immediate Vision of God in the Works of Richard of St. Victor”. *Annual of Medieval Studies at Central European University* 8: 123–137; Ritva Palmén. 2014. *Richard of St. Victor’s Theory of Imagination*. Leiden: Brill; Tomasz Pawlikowski. 2007. Ryszard ze Świętego Wiktora. W *Powszechna encyklopedia filozofii* 8: 880–883. Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu; J.-A. Robilliard. 1939. „Les six genres de contemplation chez Richard de Saint-Victor et leur origine platonicienne”. *Revue des sciences philosophiques et théologiques* 28: 229–233; Gaston Salet. 1964. Les chemins de Dieu d’après Richard de Saint-Victor. W *L’homme devant Dieu. Mélanges offerts au Père Henri de Lubac*, t. 2: *Du Moyen âge au siècle des lumières*, 73–88. Paris: Aubier; Alfred Sharpe. 1912. Richard of St. Victor. W *The Catholic Encyclopedia*, <http://www.newadvent.org/cathen/13045c.htm> (dostęp: 17.02.2020). New York: Robert Appleton Company; Grover A. Zinn. 1977. „Personnifications, Allegory and Visions of Light in Richard of St. Victor’s Teaching on Contemplation”. *University of Toronto Quarterly* 46: 190–214; Jan Willem Van Zwieten. 1987. „Jewish Exegesis within Christian Bounds. Richard of St Victor’s ‘De Emmanuele’ and Victorine Hermeneutics”. *Tijdschrift voor Philosophie en Theologie* 48: 327–335.

² Zob. w tym kontekście np. znane prace Le Goffa – przede wszystkim: Jacques Le Goff. 1997. *Inteligencja w wiekach średnich*. Tłum. Eligia Bąkowska. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, Bellona – a także: Tenże. 1994. *Kultura średniowiecznej Europy*. Tłum. Hanna Szumańska-Grossowa. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, Klon; Tenże. (red.). 2000. *Człowiek średniowiecza*. Tłum. Maria Radożycka-Paoletti. Warszawa: Świat Książki.

uczycielem w klasztornej szkole – przyjmuje się, że po mistrzu Nanterusie – podprzeorem i w końcu – pod opatem Ervisiusem, który był człowiekiem, delikatnie mówiąc, trudnym – przeorem. Sumiennie wypełniając powierzone mu zadania, podejmował Ryszard – najczęściej związaną z tymiż zadaniami – posługę duszpasterską oraz dość intensywną, trzeba jednak stwierdzić, aktywność pisarską: zostawił bowiem po sobie około czterdziestu pism, zarówno obszernych traktatów, jak i krótkich broszurek. Warto może zaznaczyć, iż ze względu na swoje literackie dokonania był nasz autor znany i poważany już za swoich ziemskich dni. Zmarł 10 marca 1173 r.³

Odnosnie do słynnego Ryszardowego *Liber exceptionum*, powstałego między rokiem, jak to ustalili badacze, 1153 a 1162⁴, z którego wyjątek poniżej jest tłumaczony, przywołać z kolei w tym miejscu wypada dwa stwierdzenia, jakie napotyka się w literaturze przedmiotu, w sposób możliwie ogólny starające się owo dzieło, jego specyfikę scharakteryzować. Powiada się mianowicie, po pierwsze, iż *Liber exceptionum* stanowi odpowiednik *Didaskalikonu* wspomnianego Hugona ze Świętego Wiktora⁵ oraz, po wtóre, że należy on do grupy utworów egzegetycznych Ryszarda⁶. Jakiego rodzaju dziełem jest ów Hugonowy *Didaskalikon*?⁷ Otóż z jednej strony pisze się, iż ze względu na jego treściowe bogactwo i treściową niejednorodność bardzo trudno jest go zaklasyfikować do jakiegoś gatunku literackiego. Z drugiej strony natomiast zwykło się sądzić, że stanowi on dzieło wprowadzające w studium sztuk wyzwolonych; w wielu aspektach do tego studium przygotowujące⁸. W istocie, utworem tego właśnie rodzaju, a więc dotyczącym kilku przynajmniej różnych zagadnień propedeutykiem do dalszych, pogłębionych studiów, jest interesujący nas tu *Liber exceptionum* Ryszarda. Marshall Crossnoe nazywa go, bardzo chyba trafnie, po prostu encyklopedią⁹. Zarówno wielość i różnorodność podejmowanych w nim kwestii, jak i ich wprowadzającą naturę można sobie uzmysłowić, analizując chociażby spis pomieszczonych w nim materiałów¹⁰.

Otóż dzieło podzielone jest na dwie części: pierwszą tworzy ksiąg dziesięć, drugą natomiast ksiąg czternaście. W części pierwszej, omówiwszy dwa zagadnie-

³ Podaję niniejsze informacje za: Dominique Poirel, Patrice Sicard. 2008. Figure vittorine: Riccardo, Acardo e Tommaso. W *La fioritura della dialettica. X-XII secolo* (seria: *Figure del pensiero meidevale*, t. 2). Red. Inos Biffi, Costante Marabelli, 459–537. Milano: Città Nuova; Majeran, Misiurek. 2012. Ryszard ze Świętego Wiktora CRSA, 697–702.

⁴ Marshall Crossnoe. 2018. „Devout, Learned, and Virtuous”: The History and Histories of the Order of Saint Victor. W *A Companion to the Abbey of Saint Victor in Paris*. Red. Hugh Feiss, Juliet Mousseau. Leiden: Brill, 4.

⁵ Zob. np. Poirel, Sicard. 2008. Figure vittorine: Riccardo, Acardo e Tommaso, 459 i n.

⁶ Zob. np. Majeran, Misiurek. 2012. Ryszard ze Świętego Wiktora CRSA, 697.

⁷ Mamy to dzieło dostępne po polsku: Hugon ze Świętego Wiktora. 2017. *Didascalikon, czyli co i jak czytać* (seria: *Bibliotheca Litterarum Medii Aevi. Artes*, t. 4). Tłum. Paulina Pludra-Żuk, wstęp Jacek Soszyński, kom. Paulina Pludra-Żuk i Jacek Soszyński. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.

⁸ Zob. np. Marcin Janecki. 2017. „*Omnia disce*. Mistrza Hugona ze Świętego Wiktora rady dla studentów”. *Studia Antyczne i Mediewistyczne* 15(50): 160–161.

⁹ Crossnoe. 2018. „Devout, Learned, and Virtuous”: The History..., 4.

¹⁰ Jean Chatillon (wyd.). 1958. *Richard de Saint-Victor: Liber Exceptionum* (seria: *Textes Philosophiques du Moyen Age*, t. 5). Paris: Librairie Philosophique J. Vrin, 546–547.

nia wstępne – rzecz można: metaprzedmiotowe – mianowicie pochodzenie i podział sztuk, czyli poszczególnych dyscyplin naukowych, oraz o czym traktuje literatura świecka, a o czym Pismo Święte, a także opisawszy układ ziem na świecie, daje Ryszard streszczenie historii powszechnej, „przeгляд historii świata”¹¹. Przedstawiając zaś dzieje ludzkości, co warto odnotować, postępuje bardzo metodycznie, stopniowo – jest to często spotykany „chwyt” pisarski – zawężając perspektywę¹²: najpierw wszelako reasumuje, co wydarzyło się od Adama aż do Chrystusa, potem wylicza rozmaite królestwa, jakie na przestrzeni wieków na ziemi istniały, dalej przechodzi do zreferowania tego, co działo się za panowania kolejnych cesarzy rzymskich i władców, którzy nastali po nich, od Oktawiana aż do Karola Wielkiego – to sekwencja najobszerniejsza, której część pierwsza w polskim przekładzie niniejszym ogłaszana jest drukiem – by wreszcie zająć się historią Franków aż do stulecia XII¹³.

W części drugiej *Libri exceptionum* Ryszard zajmuje się zaś Biblią – w ten sposób staje się jasne, dlaczego interesujące nas tu *opus* autora zaliczane jest do jego prac egzegetycznych. W zasadzie streszcza tu Ryszard historię starotestamentalną oraz ewangelijną, dołączając do tegoż streszczenia zbiór swoich kazań – jest tych kazań dwadzieścia siedem i poświęcone są różnym tematom¹⁴. Intencja, jaka przyświecała Ryszardowi, kiedy sporządzał swoje kompendium, była najprawdopodobniej taka: ukazać „dynamikę najszerszej rozumianej historii”¹⁵, wpisując w nią dynamikę historii biblijnej, staro- i nowotestamentalnej, by wyświetlić, że i w jaki sposób dwie te historie do siebie przystają i ze sobą harmonizują, tworząc całość – sensowną całość, całość, którą przepełnia sens. Marshall Crossnoe mówi w tym kontekście o historycznym, dosłownym czy literalnym, znaczeniu opowieści Pisma Świętego¹⁶. Gdy chodzi natomiast o propedeutyczną naturę *Liber exceptionum*, to uwyraźnia się ona, jak się zdaje, przynajmniej w pierwszym zetknięciu się z tym dziełem, w fenomenie, który odwołując się do klasycznej koncepcji ἀρετῶν λέξεως czy *virtutum dicendi*¹⁷, możemy określić mianem συντομία, *brevitas*¹⁸: o żadnej bowiem z dwudziestu czterech ksiąg składających się na *Librum exceptionum*, choć znajdujemy wśród nich, naturalnie i księgi dłuższe, nie sposób stwierdzić, iż jest obszerna i co z tego nieuchronnie wynika, w swej za-

¹¹ „A survey of world history” – Crossnoe. 2018. „Devout, Learned, and Virtuous”: The History..., 4.

¹² Zob. w tym kontekście np. Umberto Eco. 2007. *Sześć przechadzek po lesie fikcji*, tłum. J. Jar-niewicz, Kraków: Wydawnictwo Znak, 88 i n.

¹³ Por. Crossnoe. 2018. „Devout, Learned, and Virtuous”: The History..., 4.

¹⁴ Por. z prezentacją zawartości *Didaskalikonu* Hugona: Janecki. 2017. „*Omnia disce*. Mistrza Hugona ze Świętego Wiktora rady dla studentów”, 161.

¹⁵ „To help [...] understand [...] the dynamics of history most broadly construed” – Crossnoe. 2018. „Devout, Learned, and Virtuous”: The History..., 4.

¹⁶ „To help ... understand the literal/historical meaning of Scripture” – Crossnoe. 2018. „Devout, Learned, and Virtuous”: The History..., 4.

¹⁷ Zob. hasło „Virtutes dicendi”, w: *Brill’s New Pauly*, red. Hubert Cancik, Helmut Schneider. http://dx.doi.org/10.1163/1574-9347_bnp_e12205680 (dostęp: 24.09.2020).

¹⁸ O zwięzłości piszą np. Cic. *Inv.* I, 32: „Brevitas est, cum nisi necessarium nullum assumitur verbum”; Quint. *Inst.* IV, II, 43: „Nos autem breuitatem in hoc ponimus, non ut minus sed ne plus dicatur quam oporteat”.

wartości pogłębiona, dokładna. By podsumować: Dominique Poirel i Patrice Sicard konstatują, że *Liber exceptionum* to opus programowe, a zatem podręcznik zawierający materiał niezbędny tym wszystkim, którzy skorzystać chcieli z intelektualnego i moralnego programu nauczania Szkoły Świętego Wiktora, wiodącego ku kontemplacji i w onym akcie kontemplacji kulminującego¹⁹.

Wreszcie, skreśliwszy parę słów o jego autorze oraz o utworze, z którego jest zaczerpnięty, powiedziec w tym miejscu należy cokolwiek i o samym tekście, który czytelnik znajdzie poniżej. Potrzeba tu rzec o dwóch właściwie tylko sprawach. Po pierwsze, zwróćmy uwagę na fakt, że tekst nasz przynależy do zbioru tekstów, który nazywamy historiografią przednowoczesną. To zaś oznacza, że rządzi się on swoimi prawami, które w swej istocie bardzo niewiele mają chyba wspólnego z historiografią nowoczesną, oraz – w konsekwencji – że nie wolno oczekiwać odeń tego, czego oczekuje się zwykle od dziejopisarstwa nowożytnego²⁰. Bynajmniej nie uprawia Ryszard krytyki źródła, którym dysponuje i z którego pełnymi garściami korzysta, i nie uważa, że najpierwszym z jego zadań jest, aby dążyć do ustalenia „nagich” faktów, a więc do odkrycia prawdy, całej i wyłącznie prawdy o rzeczywistości przeszłej. I jest tego świadomy – oczywiście, na tyle, na ile jako pisarz średniowieczny mógł być tego świadomy: najdobitniej wydaje się świadczyć o tym fakt, że swoje *opus*, z którego wyjęty jest tekst prezentowany na następujących stronach w polskim tłumaczeniu – co zresztą najzupełniej zgadza się z tym, czym utwór ten jest – nazywa on *Księgą wypisów*. Sygnalizuje w ten sposób, że materiał, jaki w swoim *Libro exceptionum* pomieścił, nie jest niczym innym, jak tylko konglomeratem cytatów, które na poszczególne interesujące go tematy u innych pisarzy zdołał wynaleźć. Jaki jest zatem cel Ryszarda-dziejopisa?

Tu przechodzimy do zaanonsowanej kwestii wtórej. Owóż ponieważ jest on autorem chrześcijańskim i ponieważ na to, co minione patrzy w optyce wyznawanej przez siebie wiary, liczy się dla niego przede wszystkim to, co z jego wiarą się wiąże – przy czym sformułowanie to trzeba brać w jego sensie możliwie szerokim: to też w swoim opowiadaniu uwypukla; niebezzasadne będzie tedy stwierdzenie, iż publikowany niniejszym *Poczet cesarzy rzymskich od Oktawiana do Trajana* stanowi swoistą próbkę średniowiecznej historiografii chrześcijańskiej. Snując swoją skomponowaną z ekscerptów z innego pisarza opowieść o przeszłości, skupia się bowiem Ryszard głównie na tym, aby ukazać, jak kształtowały się losy tych wszystkich, którzy uwierzyli i wierzyli Chrystusowi i w Chrystusa, czyli innymi słowy, stara się wyświetlić, jakie są dzieje wspólnoty chrześcijańskiej od samych jej początków. Choć wprawdzie poświęca swoją pracę sylwetkom i poczynaniom kolejnych władców rzymskich, to jednak, jak się wydaje, nie biogramy cesarskie są w teź jego pracy dlań najważniejsze: służą mu one jedynie za tło, na którym odmalowuje on – co zasadniczo go zajmuje – jak wraz z upływem czasu Kościół rozrastał się i rozwijał; albo tak powiedzmy, odwołując się do rzemiosła włókienniczego: słu-

¹⁹ Poirel, Sicard. 2008. Figure vittorine: Riccardo, Acardo e Tommaso, 459 i n.

²⁰ Zob. w tym kontekście m.in. Krzysztof Pomian. 2019. *Przeszłość jako przedmiot wiary. Historia i filozofia w myśli średniowiecza*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego – w publikacji tej można też szukać dalszej literatury.

żą mu one cesarskie biogramy za osnowę, poprzez którą ciągnie on wątek swojego sprawozdania biegu dziejów Kościoła, tworząc tkaninę przedstawiającą historię spotkania i relacji człowieka z Bogiem i Boga z człowiekiem, to jest historię zbawienia w jej odsłonięciu wtórej, niebiblijnej już. Marshall Crossnoe konstatuje, iż Ryszard reprezentuje podejście do historii instrumentalne²¹.

W toku swojej narracji – zwróćmy tu może i na to jeszcze uwagę – przekazuje Ryszard pewną prawdę, nie wyrażając jej – jak łatwo się domyślić – w słowach, ale by tak rzec, wyrażając ją między słowami, poprzez dobór takich, a nie innych relacjonowanych wypadków, poprzez nagromadzone przez siebie takie, a nie inne – powiedzielibyśmy najchętniej i słusznie może – kazusy. Krótko, w wielkim streszczeniu i skrócie prawdę tę, która przypomina bardzo przesłanie biblijne, zwłaszcza chyba przesłanie wielu ksiąg starotestamentalnych²², można by ująć następująco: kto, otwierając się na Boga, czci Go i szanuje Jego wiernych, temu wiedzie się dobrze, kto natomiast od Boga się odwraca, jakkolwiek Bogu sprzeciwia się i lekceważy Go, czy nawet prześladuje Jego wyznawców, temu się nie powodzi i ten borykać się musi z różnymi trudnościami, by na ostatek żywota swego dokończyć marnie. Zdaniem Ryszarda, na przestrzeni wieków po wielokroć okazało się, iż rzeczona prawidłowość jest słuszna, iż rzeczona prawidłowość faktycznie zachodzi – i o tym właśnie pragnie przekonać on, w trosce o jego zbawienie, w trosce o jego duszę, swego odbiorcę, starając się w ten sposób skłonić i pociągnąć go – jak należy domniemywać – do nawrócenia, a jeśli jest już on nawrócony, to do prowadzenia pogłębionego i jak najszczerzego życia chrześcijańskiego.

Kończąc lekturę niniejszego wstępu, czytelnik winien otrzymać jeszcze garść informacji o samym przekładzie. Otóż tłumaczenie poniżej drukowane powstało w związku z uczestnictwem jego autorów – ze względu na pandemię koronawirusa uczestnictwem online – w semestrze letnim roku akademickiego 2019/2020 w zajęciach *Lektura tekstów łacińskich*, prowadzonych w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II na kierunku filologia klasyczna przez mgr Alicję Narecką. Przyjęty *modus operandi* był taki: kolejne partie łacińskiego oryginału każdy z tłumaczy spolszczał systematycznie, z lekcji na lekcję sam, potem zaś obie pierwotne wersje translacji zestawiono i porównano ze sobą, wybierając najlepsze rozwiązania i ustalając ostateczną wersję przekładu. Wypada zatem w tym miejscu bardzo go-

²¹ „Richard of Saint Victor (d. 1173) shared ... general conception of and instrumental approach to history” – Crossnoe. 2018. „Devout, Learned, and Virtuous”: The History..., 4.

²² O orędziu biblijnym, o które tu chodzi, w jakiejś mierze mówi na przykład Benedykt XVI w Adhortacji apostolskiej *Verbum Domini*, 26: „Bardzo często, zarówno w Starym, jak i w Nowym Testamencie, spotykamy opis grzechu jako *nieśluchanie słowa*, jako *zerwanie Przymierza*, a więc jako zamknięcie się na Boga, zapraszającego do komunii z Nim [w przypisie wskazuje papież kilka fragmentów biblijnych istotnych dla nas: „Na przykład Pwt 28, 1–2. 15. 45; 32, 1; wśród proroków por. Jr 7, 22–28; Ez 2, 8; 3, 10; 6, 3; 13, 2; aż do ostatnich: Za 3, 8. U św. Pawła por. Rz 10, 14–18; 1 Tes 2, 13”]. Pismo Święte istotnie pokazuje nam, że grzech człowieka jest zasadniczo nieposłuszeństwem i «nieśluchaniem». Właśnie radykalne posłuszeństwo Jezusa aż do śmierci krzyżowej (por. Flp 2, 8) odsłania do głębi ten grzech. Dzięki Jego posłuszeństwu wypełnia się Nowe Przymierze między Bogiem i człowiekiem oraz jest nam dana możliwość pojednania. Jezus został bowiem posłany przez Ojca jako ofiara przebłagalna za nasze grzechy i za grzechy całego świata (por. 1 J 2, 2; 4, 10; Hbr 7, 27)”.

rażę podziękować szanownej Pani Profesor Alicji Nareckiej za cierpliwe i rzetelne sprawdzanie najpierw dwóch pierwszych tłumaczeń „lekcyjnych”, a potem także i tego, które tu szerokiej publiczności zostaje przedłożone.

Ryszard ze Świętego Wiktora

POCZET CESARZY RZYMSKICH OD OKTAWIANA DO TRAJANA

Liber exceptionum

– Część pierwsza – Księga szósta²³

Księga szósta mówi o cesarzach rzymskich²⁴ od narodzenia Chrystusa, to jest od Oktawiana aż do Trajana. Zawiera trzynaście rozdziałów:

- I. O zgodności wydarzeń minionych i następujących po nich
- II. O Oktawianie, drugim władcy, i chwalebnych narodzinach Chrystusa
- III. O Klaudiuszu Tyberiuszu
- IV. O Gajuszu Kaliguli
- V. O Klaudiuszu
- VI. O Neronie
- VII. O Galbie
- VIII. O Otonie
- IX. O Witeliuszu
- X. O Wespazjanie i zniszczeniu Jerozolimy
- XI. O Tytusie, synu Wespazjana
- XII. O Domicjanie
- XIII. O Nerwie

Rozdział I. O zgodności wydarzeń minionych i następujących po nich

Postaram się teraz przedłożyć zestawienie władców i obszarów ich panowania, a także ich imiona według porządku, w jakim następowali po sobie od wcielenia Słowa aż do naszych czasów. Oś bowiem naszego zestawienia, za pomocą której od-

---

²³ Tekst tu publikowany – jak to, ufać można, wynika z niniejszego dość rozbudowanego nagłówka – stanowi tłumaczenie szóstej księgi z pierwszej części dzieła zatytułowanego *Liber exceptionum* autorstwa Ryszarda ze Świętego Wiktora; oto opis bibliograficzny edycji krytycznej tegoż *operis*, z której korzystano: Jean Chatillon (wyd.). 1958. *Richard de Saint-Victor. „Liber exceptionum”* (seria: *Textes Philosophiques du Moyen Age*, t. 5). Paris: Librairie Philosophique J. Vrin. Tytuł, którym opatrzone przekład – mianowicie: *Poczet cesarzy rzymskich od Oktawiana do Trajana* – pochodzi od tłumaczy. Oni także, aby ułatwić lekturę opracowanego przez siebie tekstu, wyodrębnili w nim poszczególne akapity.

²⁴ W tłumaczeniu niniejszym rzeczowniki „cesarz”, „król”, „władca” itp. używane są synonimicznie; tak samo, a więc traktując je jako bliskoznaczniki, posługuje się Ryszard ich łacińskimi ekwiwalentami.

mierzamy bieg obecnego wieku, podzieliliśmy na dwie równe części. Przyjmujemy tedy, że pierwsza jej część oznacza czas od początku naszego wieku aż do wcielenia Słowa, a jej część druga i późniejsza – okres od uniżonego wcielenia Słowa aż do naszych czasów.

Po epoce konsulów władzę w republice rzymskiej przejęli monarchowie. Skoro jako pierwszy doszedł do władzy Juliusz Cezar, ponownie wprowadzony został w Rzymie – w roku siedemset dwudziestym drugim od założenia miasta, natomiast pięćset osiemdziesiątym od wypędzenia królów – obyczaj podporządkowania się jednemu, którego nazwano później nie królem, wodzem czy dostojnym, lecz augustem²⁵.

Rozdział II. O Oktawianie, drugim władcy, i narodzinach Chrystusa

Po zabiciu Juliusza Cezara jako drugi władca rzymski nastąpił Oktawian. Zajął on Ilirię i Panonię, a także podporządkował sobie Sykambrów²⁶ oraz Asturów²⁷, ludy hiszpańskie, i wprowadził u nich zwyczaje rzymskie. Dzięki dzielności jego wodzów ujarzmieni zostali również Norykowie²⁸, Dalmaci²⁹, Mesowie³⁰, Brofroanowie³¹, Trakowie³², Dakowie³³ i Sarmaci³⁴.

Zanim jednak August objął pełną władzę królewską, panował w Italii, Galii i Hiszpanii, podczas kiedy w Azji i Poncie rządził Antoniusz. I stało się, że Antoniusz, pomimo że był teściem Augusta, oddaliwszy jego siostrę³⁵, związał się z Kleopatą, królową egipską, i wypowiedział Augustowi wojnę. Lecz kiedy doszło do starcia, nie będąc w stanie odeprzeć Augusta, Antoniusz popełnił samobójstwo, Kleopatra zaś przybliżywszy do siebie węże, pogrążyła się w śmiertelnym śnie. Wtedy to zająwszy Aleksandrię, miasto niezmiernie bogate, jako triumfator powrócił August do Rzymu.

²⁵ Powszechnie uznaje się, że Rzym został założony w 753 r. p.n.e., a zatem podana data według Ryszarda wypada w 31 r. p.n.e. Z kolei jako datę wypędzenia królów z Rzymu przyjmuje się rok 509 p.n.e., a wobec tego wskazana data powinna oznaczać rok 61 n.e. Z kolei Oktawian otrzymał tytuł augusta w 27 r. p.n.e.

²⁶ Prawdopodobnie chodzi o Kantabrów, starożytne plemię celtyckie zamieszkujące północną Hiszpanię.

²⁷ Plemię celtyckie zamieszkujące północno-zachodnią część Półwyspu Iberyjskiego, sąsiadowali z Kantabrami.

²⁸ Ludność zajmująca teren obecnej Górnej Austrii.

²⁹ Społeczność z rodziny plemion iliryskich, zamieszkiwali pas nad Morzem Adriatyckim, dzisiejsza Chorwacja.

³⁰ Lud zamieszkujący obszar obecnej Bułgarii i Serbii. W starożytności była to dwie prowincje rzymskie: Mezja Górna i Dolna.

³¹ Prawdopodobnie chodzi o mieszkańców Bosporu, zajmujących część Półwyspu Krymskiego i północne wybrzeża Morza Czarnego. Sąsiadowali z Mezją.

³² Lud indoeuropejski zamieszkujący teren wschodniej części Półwyspu Bałkańskiego nad Morzem Czarnym i Egejskim.

³³ Lud pokrewny z Trakami, zajmował obszar dzisiejszej Rumunii i po części Węgier. Rzymianie toczyli z nim długie wojny.

³⁴ W okresie rządów Oktawiana zamieszkiwali dolne tereny naddunajskie.

³⁵ Marek Antoniusz, by wzmocnić układ z Oktawianem (II triumwirat w 43 r. p.n.e.) oddał mu za żonę córkę swej żony Fulwii, Klodię Pulchrę; zatem w pewnym momencie Marek Antoniusz był teściem Oktawiana. Później siostra Oktawiana, Oktawia, była żoną Marka Antoniusza; zatem byli oni dla siebie też szwagrami. Małżeństwa te miały potwierdzać zawarte umowy polityczne.

Skoro sprawy przybrały taki obrót, znakomici Partowie dobrowolnie zwrócili Oktawianowi rzymskie sztandary, które przejęli po zabiciu Krassusa, a dawszy mu zakładników, zasłużyli sobie na to, żeby zawarł z nimi przymierze. Również Hindusi, Garamantowie³⁶ i Etiopczycy wysłali do Augusta posłów z darami. Przybył do niego także i Herod, król Judei, ponieważ – dlatego że był jednym z przyjaciół Antoniusza – pozbawiony został korony i zabrano mu insygnia królewskie. Przybył – powiadam – owszem, z usposobieniem uniżonym, lecz i z myślą o władzy. A kiedy stojąc przed obliczem Augusta, bardzo pięknie przemawiał na temat wierności, jakiej dochował Antoniuszowi, cesarz zachwycony lojalnością i dobrocią tego człowieka, rzekł: „Obys miał się dobrze! A od teraz, jako że cnót nie zazdrościmy, ale się nimi cieszymy, dierz jeszcze większą władzę!”. I mówiąc te słowa, nałożył cesarz koronę na głowę Heroda. Powiększył także jego królestwo, dając mu Gadarę i Hipponum, Samarię i Jopp oraz Turrim Stratońską³⁷. Spośród tych miast przyzдобił Herod właśnie Turrim Stratońską, wznosząc w niej dworskie budowle; rozkazał również, aby nazywana była Cezareą.

Kiedy więc nastał pokój we wszystkich ziemiach na całym świecie, wydany został przez cesarza Augusta edykt, ażeby przeprowadzono w państwie powszechny spis ludności. Pierwszy tego rodzaju spis sporządził zarządca Syrii Kwiryniusz. Dlatego że był z rodu Dawida, udał się zatem Józef z Nazaretu w Galilei wraz z Maryją, swoją małżonką, która była w stanie błogosławionym, do Betlejem w Judei, aby tam i on został zapisany. I tak w czterdziestym drugim roku panowania Oktawiana Augusta, w trzydziestym pierwszym roku rządów Heroda, w czasie sto dziewięćdziesiątej trzeciej olimpiady, kiedy trwały pokój panował wszędy na ziemi, w Betlejem Judzkim, zgodnie z godnymi wiary prorocत्वami, narodził się Jezus Chrystus, Boży syn. Aniołowie, radując się z jego narodzenia, śpiewali: „Chwała Bogu na wysokościach, a na ziemi ludziom dobrej woli pokój.” Ze Wschodu natomiast, aby oddać mu cześć, przybyli magowie; i ofiarowali mu dary: złoto, kadzidło i mirrę.

Owładnięty podejrzliwością Herod zabił zaś wszystkich chłopców, mając nadzieję, że wraz z rówieśnikami Chrystusa zabije i jego samego. A potem zbrukanego śmiercią Heroda złe przeczucie doprowadziło do popełnienia wielu czynów haniebnych. Albowiem najpierw, aby nie wydał się nikomu człowiekiem z niskiego rodu, wziął do siebie Mariannę, córkę Arystobula³⁸. A później związał się jeszcze z dziewięcioma innymi kobietami: lecz spośród nich wszystkich, dzięki swej wspaniałej urodzie, największe znaczenie miała dlań Marianna, dlatego też kochał ją i nie chciał jej urazić. Wskutek intrygi oskarżono jednak Mariannę o cudzołóstwo, jakoby swoje wdzięki okazała Antoniuszowi, ażeby w ten sposób swoim pięknem wzbudzić u niego pożądliwość względem siebie. Kiedy więc Herod o tym usłyszał, rozkazał ją zabić. Acz niedługo potem pożałował tego, co zaszło. Zaczęło mu się bowiem zdawać, że słyszy i widzi Mariannę, a niekiedy nawet, że spotyka się z nią i rozmawia. Jeszcze większych udręek przysparzali mu ci, którzy przestrzegali go, że

³⁶ Lud berberyjski, obejmował swym zasięgiem teren północnej Afryki, szczególnie dzisiejszą Saharę.

³⁷ Herod otrzymał od Oktawiana m.in. miasta Gazę, Antedon, Joppę, Gadarę, Hippos oraz Jerycho.

³⁸ Księżniczka z Hasmoneuszy, rodu panującego w Izraelu w latach 147–37 p.n.e. W rzeczywistości Marianna była córką Aleksandra i Aleksandry, a wnuczką Arystobula.

musi się strzec zasadzek swoich synów, utrzymując, iż chcąc pomścić śmierć matki, szykują oni przeciwko niemu oddział³⁹. Koniec końców Aleksandra i Arystobulosa – tak bowiem nazywali się owi synowie – zawleczonych do miasta Sebasty, z rozkazu ich ojca uduszono. Doprowadził też Herod do tego, że zabity został i jego syn Antypater. Wreszcie toczony chorobą wewnętrzną⁴⁰ zaległ Herod w łożu i na ostatek zakończył życie najgorszym rodzajem śmierci. Po Herodzie nastąpił zatem Archelaos, jego syn, zaiste, mniejszy od niego pod względem chwały, lecz nie mniejszy pod względem wad.

W tym to czasie swoje najlepsze lata przeżywali w Rzymie Wergiliusz, Salustiusz, Terencjusz, Horacy i Liwiusz Hortensjusz.

W późniejszym okresie swoich rządów cesarz August był wprawdzie nieskory do zawierania nowych przyjaźni, ale za to wiernie podtrzymywał te, które już trwały. Był przyjazny, miły, jego myśli i dowcip były życzliwe; całe swoje ciało miał piękne, a jeszcze piękniejsze spojrzenie rozświetlało jego twarz. Znacząco rozbudował Rzym, szcycąc się takim oto powiedzeniem: „Zastałem Miasto ceglane, zostawiłem je zaś marmurowe”. Schorowany zmarł w Noli⁴¹, a jako swojego następcę pozostawił Tyberiusza, swego pasierba.

Rozdział III. Klaudiusz Tyberiusz

Wyniesiony do godności władcy, Klaudiusz Tyberiusz sprawował rządy przez około dwadzieścia dwa lata. Początkowo odznaczał się taką skromnością, iż mówił, że powinnością dobrego pasterza jest strzeżenie stada, a nie jego marnowanie. A potem oskarżony wobec niego o zdzierstwo król Archelaos zesłany został do miasta Wienne w Galii na banicję, a braci Archelaosa – Lizaniasza, Antypatera, Filipa i Heroda – żeby w ten sposób pomniejszyć potęgę królestwa judzkiego, ustanowiono tetrarchami.

W roku zaś dwunastym panowania cesarza Tyberiusza prokuratorem Judei mianowany został Piłat. Z kolei w roku piętnastym rządów cesarza Tyberiusza, kiedy namiestnikiem Judei był Poncjusz Piłat, a wspomniani synowie Heroda zarządzali przydzielonymi sobie ziemiami, słowo Boże spoczęło na przebywającym na pustyni Janie, synu Zachariasza. Obchodził więc Jan całą okolicę nadjordańską, opowiadając o chrzcie na odpuszczenie grzechów. W tym to roku Pan nasz Jezus Chrystus podjął działalność ewangelizacyjną i powołał dwunastu Apostołów. Następnie wybrał jeszcze siedemdziesięciu dwóch uczniów. Natomiast tetrarcha Herod zabrał w tym czasie swemu bratu Filipowi żonę Herodiadę. A gdy Jan Chrzciiciel go napominał, Herod uwięził Jana, a na koniec doprowadził do tego, że w twierdzy, która nazywana jest Macherontem, został on ścięty. Potem – w tym samym roku, w którym zabito świętego Jana – Pan nasz Jezus Chrystus został umęczony i trzeciego dnia zmartwychwstał.

³⁹ Dzieci miały obowiązek pomścić zabójców swych rodziców. Było to święte prawo zemsty.

⁴⁰ Najprawdopodobniej była to przewlekła choroba nerek połączona z infekcją i gangreną narządów płciowych.

⁴¹ Miejscowość na północy Włoch, w regionie Liguria.

Rzymianie trzymali się zaś starego zwyczaju, że sędziowie prowincjonalni zawiadamiali pismem senat, jeśli w tych prowincjach, którymi zarządzali, przydarzyło się coś nowego. Piłat napisał więc do Tyberiusza list o tym, jak rozwiązano sprawę Pana naszego Jezusa Chrystusa, zaznaczając, że ów Jezus prawdziwie był Zbawicielem świata. Tyberiusz przesłał list, wraz ze swoją bardzo życzliwą opinią, do senatu, domagając się zarazem, aby Chrystusa ogłoszono bogiem. Senat odrzucił jednak tę propozycję, tłumacząc, że list nie został dostarczony, jak stanowi obyczaj, najpierw do niego. Od tego zatem dnia niezwykle wcześniej wychwalana przychylność cezara wobec senatu jęła się przemieniać w nieprzychylność i zaczął się on stawać przeciwnikiem senatu.

Tymczasem w Jerozolimie apostołowie wyświęcili Macieja, a także siedmiu diakonów, których imiona są następujące: Szczepan, Filip, Prochor, Nikanor, Tymon, Parmenas i Mikołaj Antiocheńczyk. Od tego ostatniego wzięła początek herezja nikolaitów⁴². W tym samym czasie Filip, schodząc do Samarii, głosił tam słowo Boże – i wielu uwierzyło. Lecz ochrzczony tam został i Szymon Mag, który swoimi czarodziejskimi sztuczkami wprowadził w podziw całe miasto. Toteż kiedy do Samarii przybyli Piotr i Jan, i Szymon ujrzawszy, że przez nałożenie ich rąk udzielany jest wierzącym Duch Święty, przyniósł im pieniądze, prosząc, aby i on mógł posiadać taką samą władzę. Słowami Piotra surowo jednak zganiony, odszedł.

Wreszcie, mniej więcej w tym samym czasie, na apostoła powołany został Paweł, w Jerozolimie ukamienowany został Szczepan, a Jakub, syn Alfeusza, ustanowiony został patriarchą. Skoro z kolei Judea odrzuciła słowo Boże, apostołowie rozeszli się do poszczególnych prowincji: Piotr do Kapadocji, Jan do Azji, Paweł do Grecji, Andrzej do Achai, Mateusz do Etiopii, Filip do Scytii, Szymon i Juda do Persji, Bartłomiej do Indii mniejszych, a Tomasz do Indii większych. Początkowo ci, którzy nawracali się na wiarę, nie byli nazywani chrześcijanami; dopiero w bardzo żywotnym Kościele skupionym w Antiochii po raz pierwszy wierzących w Chrystusa nazywano chrześcijanami.

Na koniec, kiedy cesarz rozprawił się już ze swoimi wrogami wewnętrznymi i zewnętrznymi, ponieważ dyscyplina w wojsku stacjonującym w Rzymie uległa rozprężeniu, Armenia złupiona została przez Partów, Mezja przez Daków, Pannonia przez Sarmatów, a Galia przez ludy sąsiednie. Wreszcie zaś, wskutek spisku Gajusza Kaliguli, Klaudiusz Tyberiusz został zamordowany.

Rozdział IV. O Gajuszu Kaliguli

Ustanowiony cesarzem, Gajusz Kaligula przekazał Herodowi Agryppie, synowi Arystobula, który z kolei był synem Heroda Wielkiego i Marianny, królestwo judejskie. Przekazał więc Gajusz Herodowi tetrarchie tetrarchów Filipa, Lizaniasza i Heroda i rozkazał mu, jako że dopuścił się nieczystości, udać się wraz z Herodiadą na wieczną zsyłkę do Hiszpanii. Z kolei córkę Herodiady, która tańczyła przy ściegu świętego Jana, polecił zakopać żywcem. Także namiestnik Piłat nie uszedł bez-

---

⁴² Herezja chrześcijańska charakteryzująca się swobodą obyczajów. Jest wzmiankowana w Apokalipsie.

karnie, lecz wysłany został pod Wien⁴³, gdzie własną ręką zadał sobie śmierć. W tym to niespokojnym czasie Mateusz spisał ewangelię.

Cezar natomiast, wyruszywszy w poszukiwaniu wroga, wraz z niewielkimi siłami przemierzając Germanię i Galię, przyjął w poddaństwo Bellina⁴⁴, syna króla Brytów, który przed starciem z nim skapitulował, i tak powrócił do Rzymu. W tych także dniach Żydzi z Aleksandrii, udęczeni rozlewem krwi, ponieważ w mieście wybuchły zamieszki, posłali do cezara Filona⁴⁵, który był bardzo wymowny, w celu rozstrzygnięcia powstałych między nimi sprzeczek. Lecz cesarz wzgardził poselstwem Filonowym. W końcu zaś rozkazał, żeby sprofanowana została świątynia, która znajdowała się w Jerozolimie, i żeby on sam czczony był jak Bóg. Potem z powodu plugawych jego obyczajów wszyscy się nim brzydzili; zgładzili go żołnierze pretorianie.

Rozdział V. O Klaudiuszu

Tak więc cesarzem ustanowiony został Klaudiusz Tyberiusz, stryj Kaliguli. Ten to dotarłszy do Brytanii, uczynił sobie poddaną część tej wyspy, a wyspy Orkady przyłączył do imperium rzymskiego, powróciwszy zaś do Rzymu, swojemu synowi nadał imię Brytanika.

W owych dniach wzmiankowany wyżej król Herod posłał garstkę zbrojnych, aby prześladowali niektórych spośród należących do Kościoła. Przy użyciu miecza Herod zabił Jakuba, brata Jana, a Piotra pochwyił i wtrącił do więzienia, aby po święcie Paschy wydać go ludowi. Lecz nie pozwoliła na to Boża Opatrzność. W końcu Herod, popadłszy w pychę – uczestniczył bowiem w widowiskach ku czci cezara, w czasie których, z uwagi na jego wyzłacaną szatę, lud okrzyknął go bogiem, a nie człowiekiem – porażony został przez anioła, a skoro ogarnęła go niemoc, zmarł; i nastał po nim Agryppa, jego syn.

A zatem jako pierwszy spośród cudzoziemców sprawował u Judejczyków władzę Herod Wielki⁴⁶. Po nim rządził Archelaos⁴⁷, jego syn, a z kolei po nim tetrarcha Herod⁴⁸, brat Archelaosa. Po nim rządził również Herod, Agryppa⁴⁹, syn Arystobula, a po nim, jako ostatni, znów Agryppa⁵⁰, syn Heroda Agryppy. Tenże panował aż do całkowitego zniszczenia świątyni, trwając niewzruszenie w przyjaźni względem Rzymian i radykalnie odcinając się od owego powstania żydowskiego. W tym to okresie Piotr przybył do Rzymu, a Marek spisał ewangelię.

⁴³ Miejsce w centralnej Francji. Życie Piłata było opisywane w twórczości apokryficznej.

⁴⁴ Według Swetoniusza (*Gajus Kaligula* 44), Kaligula przyjął hołd od Adminiusza, syna Cynobellina, króla Brytanów.

⁴⁵ Filon z Aleksandrii (ur. w 25 r. p.n.e., zm. w 50 r. n.e.), zhellenizowany Żyd, filozof i teolog.

⁴⁶ Herod Wielki był Idumejczykiem.

⁴⁷ Herod Archelaos, syn Heroda Wielkiego, władca w Judei w latach od 4 r. p.n.e. do 6 r. n.e.

⁴⁸ Herod Antypas, syn Heroda Wielkiego, zarządzał Galileą od 4 r. p.n.e. do 39 r. n.e.

⁴⁹ Herod Agryppa I, wnuk Heroda Wielkiego, od 37 r. król Batanei, Gaulanidy, Trachonu i Paneas, dwa lata później również Galilei i Perei, a od roku 41 Judei.

⁵⁰ Herod Agryppa II, władca Chalkis w latach 49–53, Batanei, Gaulanidy, od 53 r. Trachonu i Paneas. W czasie powstania żydowskiego popierał Rzymian. Zmarł około 100 r. w Rzymie.

Cezar Klaudiusz doprowadził zaś do tego, że jego syn Brytanik został odsunięty od władzy, i jako następcę po sobie pozostawił Nerona, męża swojej córki Oktawii⁵¹.

Rozdział VI. O Neronie

Neron, przejąwszy więc władzę w Rzymie, przez pięć lat żył jako człowiek bardzo obyczajny.

W drugim roku swoich rządów poruczył Judeę Festusowi⁵², w którego obecności, po zakończonym procesie, Paweł jako więzień skierowany został do Rzymu. Tam to przez dwa lata przetrzymywany był Paweł w areszcie domowym. Potem, uwolniony, wyruszył stamtąd do Hiszpanii, a powróciwszy z Hiszpanii do Rzymu, po raz drugi został zatrzymany i uwięziony. W tym samym również czasie po Festusie, prokuratorze Judei, nastąpił Albin⁵³, a po Albinie z kolei Florus⁵⁴. Ów zaś Florus w dzień uroczystości w Jerozolimie, w obecności Bereniki, siostry króla Agrypy, wysmagał biczami i zawiesił na krzyżach znamienitych obywateli żydowskich. Żydzi, nie mogąc tego zdzierżyć, wszczęli bunt przeciwko Rzymianom. W celu poskromienia buntowników cesarz przysłał Wespazjana, dowódcę wojsk, wraz z jego synem Tytusem.

Później, mniej więcej w tym samym czasie, Szymon Mag⁵⁵ w taki sposób zaczął bałamucić lud rzymski, że zanim jeszcze jego poglądy się rozpowszechniły, czczony był już jako bóg. Jednakowoż kiedy Piotr w imię Jezusa Chrystusa wskrzesił młodzieńca, krewnego cesarza, którego on swoimi magicznymi sztuczkami nie był w stanie zbudzić do życia, zmieszany ogłosił, że jest atakowany przez Galilejczyków i że zamysła opuścić miasto; wskazał też dzień, w którym zostanie wniebowzięty. Lecz kiedy unosił się już w przestworza, mocą modlitwy Piotra runął na ziemię i połamany zmarł. Cezar, rozgniewany tym wydarzeniem, rozkazał uwięzić Piotra. A kiedy Piotr, poruszony płaczem wiernych, obiecał, że będzie uchodził z miasta, miał widzenie, jak Chrystus zachodzi mu drogę i jak on, oddając Chrystusowi cześć, mówi Doń: „Panie, dokąd idziesz?”. Pan mu zaś odpowiedział: „Idę do Rzymu, aby ponownie być ukrzyżowanym”. Zrozumiał więc Piotr, że ta wypowiedź Pana dotyczyła jego męki, toteż zawrócił; został zatrzymany, a potem ukrzyżowany. Także apostoł Paweł został wtedy ścięty.

Za czasów Nerona spisał swoją ewangelię Łukasz, a Jakub, patriarcha Jerozolimy, zabity został przy użyciu pałki foluszniczej.

Potem cesarz Neron, wróg sprawiedliwości, jako pierwszy rozpoczął prześladowanie chrześcijan. Zabił również swoją matkę, siostrę, żonę i niemal wszystkich swoich krewnych. Zgładził poetę Lukrecjusza i Senekę, swojego wychowawcę.

⁵¹ Klaudia Octawia (40–62) – córka cesarza Klaudiusza i jego trzeciej żony Messaliny, pierwsza żona następcy Klaudiusza, cesarza Nerona.

⁵² Procjusz Festus, prokurator Judei w latach 58–62. Jest wspomniany w Dz 24–26.

⁵³ Lukcejusz Albinus, prokurator Judei w latach 62–64.

⁵⁴ Gesjusz Florus sprawował urząd prokuratora Judei od 64 r. do 66 r. Niezwykle przekupny, za jego namiestnictwa wybuchło powstanie żydowskie.

⁵⁵ Iluzjonista znany z kart Pisma Świętego (Dz 8). Od niego pochodzi termin symonii, czyli kupczenia rzeczami świętymi.

A kiedy dopełnił tych i wielu innych jeszcze czynów, rządząc w Hiszpanii zamianowany został Galba. Wtedy, opuszczony przez wszystkich, uciekł Neron z miasta i zabił także samego siebie.

W tym czasie kwitli w Rzymie poeci Lukian⁵⁶ i Owidiusz, satyrycy Juwenalis⁵⁷ i Persjusz⁵⁸, tragik Seneka⁵⁹, filozof Muzoniusz⁶⁰ oraz Plutarch⁶¹.

Rozdział VII. O Galbie

Po śmierci Nerona, przybywając do Rzymu, przez sześć miesięcy i tyleż dni rządził Galba. Adoptował on dorastającego Pizona⁶². Lecz na środku forum obu tych, Galbę i Pizona, zabił Oton, przejmując w ten sposób władzę.

Rozdział VIII. O Otonie

Oton panował więc przez trzy miesiące. Walczył z nim Witeliusz, syn Lucjusza Witeliusza, trzykrotnego konsula. Lecz widząc, że on sam i jego poplecznicy przegrali bitwę⁶³, targnął się Oton na swoje życie.

Rozdział IX. O Witeliuszu

Witeliusz, dosięgnąwszy zatem władzy, rządził przez osiem miesięcy.

Tymczasem Wespazjan podbijał prowincję narodu żydowskiego. Ponieważ zaś wśród wojska wzmagały się pogłoski dotyczące wojen domowych, zabójstwa Galby i Otona oraz panowania Witeliusza, który trwał po poprzednikach niczym osad, starsi żołnierze i wodzowie mianowali imperatorem, wbrew jego woli, Wespazjana jako męża nadającego się do rządzenia i zdatnego do toczenia walk. Wówczas to, wyruszając z Judei, wraz ze swoim synem Tytusem pośpieszył Wespazjan do Aleksandrii. Wiedział bowiem, że przebywa tam bardzo wielu obywateli rzeczypospolitej. Po pomyślnym dla siebie załatwieniu tam spraw powrócił do Antiochii. Stąd wysłał do Italii wodza Mucjanusa⁶⁴, który wybrał się tam poprzez Kapadocję i Frygię.

W jakiś czas potem, poruszony niepomyślnymi wieściami, Witeliusz powierzył Cecyniuszowi, wodzowi swojego wojska, wszystko, co wiązało się z zażegna-

---

⁵⁶ Prawdopodobnie chodzi o Lukiana z Samosat, pisarza i retora, autora dialogów satyrycznych. Niemniej podaje się, że ramami życia Lukiana są lata 120–190, co nie pokrywa się z panowaniem Nerona.

⁵⁷ Juwenalis z Akwinum (około 60–130), rzymski poeta satyryczny.

⁵⁸ Persjusz żył w latach 34–62, był satyrykiem. Pozostało po nim sześć utworów.

⁵⁹ Seneka Młodszy, poeta, filozof stoicki, wychowawca Nerona. Ur. w 4 r. p.n.e., zm. w roku 65 n.e.

⁶⁰ Muzoniusz Rufus, stoik, urodzony około 30 r. n.e.

⁶¹ Plutarch z Cheroni (50–120), pisarz grecki, historyk i filozof moralista.

⁶² Lucjusz Kalpurniusz Pizon (38–69) miał być adoptowany przez Galbę jako przyszły władca. Zginął wraz z Galbą z ręki Otona.

⁶³ Bitwa po Beredicum (rozegrała się 14 kwietnia 69 r.) pomiędzy Otonem a Witeliuszem. Zwyciężył ten ostatni.

⁶⁴ Gajusz Licyniusz Mucjanus, namiestnik Syrii i stronnik Wespazjana w walce o tron.

niem niebezpieczeństwa. Kiedy zatem Cecyniusz przybył do Rzymu, zorientował się, że oto nadciąga potężny oddział; zwoławszy więc centurionów, przekonał ich do powstrzymania się od walki, argumentując, że w ten sposób sprawią, iż zająśniejże chwala imperatora Witeliusza. Lecz podczas kiedy Cecyniusz grał na zwłokę, wódz strony przeciwnej imieniem Antoniusz zaskoczył go i starłszy się z nim w bitwie, zwyciężył go⁶⁵.

Gdy Witeliusz dowiedział się o tym, co zaszło, zdecydował się zrazu złożyć władzę. Ale potem, nagabywany do tego przez pewnych ludzi, zabił Sabina, brata Wespazjana, niepodejrzewającego nic złego. Po dwóch dniach zjawił się Antoniusz. Witeliusz został otoczony przez przeciwnika, a po stoczeniu trzech potyczek w pobliżu miasta⁶⁶ jego zwolenników rozgoniono i zabito. Skoro zaś witeliańczycy zostali rozgromieni, Witeliusz ukrył się w jakieś komórce. Haniebnie z niej wywleczony, został zaciągnięty na forum i tam zabity; a na ostatek, wrzucony do Tybru, pozbawiony został przysługującego mu publicznego pochówku.

Rozdział X. O Wespazjanie i zniszczeniu Jerozolimy

Wespazjan zatem, w roku siedemdziesiątym pierwszym od Wcielenia Pańskiego wyniesiony do godności władzy cesarskiej, rządził przez dziewięć lat, jedenaście miesięcy i dwadzieścia dni.

W tym to okresie, ponieważ między Judejczykami nie były przestrzegane przepisy prawa, a kult został przez nich zaniedbany, Opatrzność Boża opuściła Żydów, wskutek czego nie tylko Rzymianie ich gnębili, ale także i oni sami wyniszczali się wzajemnie, wzniecając zamieszki domowe. Przewodziło tym rozruchom dwóch mężów: jednym był niejaki Jan⁶⁷, człek lekkomyślny, zakała ludu, przebiegły w podstępach i pierwszorzędny w oszustwach, który kłamstwo uważał za cnotę i który niewątpliwie doprowadziłby do tego, iż pobłądziliby nawet ludzie najszlachetniejsi; drugim przywódcą był natomiast Szymon, nie mniej od Jana okrutny, choć nie wyraził on tak wiele zła jak tamten⁶⁸.

Tak więc Tytus, współuczestnik triumfu ojcowskiego, wraz z silnym oddziałem zawrócił z Aleksandrii w celu oblężenia Jerozolimy. Oblęął ją w uroczysty dzień Paschy, w którym to dniu zgromadził się w Jerozolimie wielki tłum Żydów, aby – zgodnie ze sprawiedliwym wyrokiem Bożym – ci, którzy w dniu Paschy zabili naszego Zbawiciela, w tym samym dniu – jakby zamknięci w więzieniu – otrzymali wyrok kary śmierci, na którą zasłużyli. Wówczas ci, którzy wskutek nieustannych spisków byli dotychczas podzieleni, przystali na to, żeby wspólnie bronić ojczyzny. Jan toczył bój w twierdzy nazywanej Antonią. Po jego śmierci natomiast miejsce jego, aby bronić miasta, zajął Szymon. I było tak, że Żydom dodawała odwagi roz-

⁶⁵ Mowa o drugiej bitwie pod Bedriacum (jesień 69 r.).

⁶⁶ Atak był prowadzony z trzech stron.

⁶⁷ Jan z Giskali, przywódca radykalnego stronnictwa zelotów. Jeden z uczestników powstania żydowskiego.

⁶⁸ Szymon bar Giora, przywódca skrajnego odłamu zelotów, sykariuszy. Uczestnik powstania żydowskiego.

pacz, z kolei Rzymianom przymnażało sił pragnienie chwały. Lecz Tytus napominał swoich żołnierzy, aby walczyli roztropnie: nazywał dzielną tylko tę postawę, której towarzyszką jest ostrożność.

Wielu ludzi zostało wtedy zabitych. A skoro użyto taranów, mury Jerozolimy zaczęły pomału ustępować. Gdy więc Rzymianie sforsowali pierwszy mur, Żydzi wycofali się za mur wtóry. Kiedy uciekali, Rzymianie wkroczyli do miasta i zburzyli jego mur zewnętrzny. Wewnątrz pełno było okropności: wszędzie dał się słyszeć płacz, wszędzie panował strach, kobiety zawodziły, starcy jęczeli, umierający stękali, a ci, którzy jeszcze żyli, byli zrozpaczeni. Cezar rozkazał, aby taran doprowadzony został pod mur drugi. I tak, dzięki sile nacierającego cezara, zwalony został i ten wtóry mur. Ostał się więc jeszcze tylko jeden mur, trzeci. Wtedy to Tytus rozkazał żołnierzom wstrzymać atak, Żydów zaś skłonił do tego, żeby – jeśli tylko w ten sposób chcą dopomóc samym sobie i swojej ojczyźnie – nie wzniecali pożarów w tej części miasta, która była już zajęta przez armię; zapewniał też Żydów, że zamierza okazać im łaskę. Po upływie zaś trzech dni, ponieważ Żydzi nie skapitulowali, Tytus zaatakował obwarowania.

Tymczasem między zamkniętymi wewnątrz trzeciego muru zapanował wielki głód. Spożywali więc oni w swoich kryjówkach nawet nieugotowane jedzenie. Nędzna strawa, żalosne jadlo – rodzice z ust swoich dzieci wydzielali pokarm, a dzieci wyrzywały go z ust rodziców. Czyż zatem nie jest tu konieczne, aby przybliżyć skalę głodu, który miał miejsce w czasie oblężenia Jerozolimy – głodu, o jakim nie słyszano ani u Greków, ani u barbarzyńców? Otóż pozostała w mieście pewna nieszczęsna matka, która zabiła swoje dziecko, upiekła je i zjadła. Lecz kiedy je piekła, woń pieczeni rozeszła się aż do sąsiednich domostw. Udręczeni więc głodem ich mieszkańcy podążyli za zapachem i dotarli do domu owej kobiety. W ten to sposób odkryto, do czego doszło. Wieść o tej niegodziwej zbrodni natychmiast rozprzestrzeniła się po całym mieście i wszyscy byli przerażeni, wyobrażając sobie ów straszliwy posiłek biesiadny, a wielu przestraszonych tą tragedią uciekło z miasta do wroga. Kiedy cesarz się o tym dowiedział, powodowany wstrętem do dziejącej się na biednej ziemi potworności, wznosząc ręce ku niebu, przemówił w tych słowach: „O współtowarzysze, przybyliśmy tu na wojnę, lecz okazuje się, że oto toczymy bój z ludźmi okrutniejszymi od dzikich zwierząt. Bo te kochają swoje młode i żywią je także w czasie głodu, to zaś jest ponad wszelką dzikość, żeby matka zjadała członki, które sama powiła. Z taką ohydą ja, człowiek czysty – ze względu na ciebie, jakakolwiek potęgę jesteś w niebie – nie chcę mieć nic wspólnego! Wiesz zresztą, potęgę, że niejednokrotnie proponowałem pokój. A teraz nieszczęsne jest to miasto, w którym mieści się takie domostwo i w którym panują takie obyczaje! Niechajże ruiny tego miasta pogrzebią ten dom i niech ukryją tego rodzaju obrzydlistwo, aby ani słońce go nie widziało, ani sklepienie gwiazd na nie nie patrzyło, a plugawe usta niech zostaną pohańbione! Uctwę Tiestesa⁶⁹ uznawaliśmy za wymysł, tu zaś widzimy ów szkaradny czyn i poznajemy prawdę, która jest gorsza od prawdy zawartej w historii o Tiestesie. Czym prędzej zakończmy więc tę wojnę i opuśćmy tę ziemię

⁶⁹ Postać z mitologii greckiej, władca Myken. Toczył spór z bratem Atreuszem, który w ramach zemsty podał Tiestesowi podczas uczytury potrawy przygotowane z jego synów.

przeklętą i pełną niebezpieczeństw”. Tak przemówiwszy, cesarz rozkazał, aby tarany przyprowadzone zostały pod mur.

Po upływie zatem dwóch lat od oblężenia miasta zwycięski Tytus zburzył jego mury, używając w tym celu machin i innego jeszcze oprzyrządowania wojkowego, jednak nie bez ofiary krwi swoich ludzi. Kiedy mury zwalono, rozległ się potężniejszy niż zazwyczaj dźwięk trąby. Usłyszawszy ryk tuby, Tytus rozkazał, aby jego wojsko pobiegło do broni. I już wróg wdziera się do miasta, i już wszystko plądruje – i otwiera się rana przy ranie, a miecz siecze z właściwą żelazu nieugiętością. Można było zobaczyć, jak po ziemi płynie jakby rzeka krwi: wszędzie rzeź, wszędzie zawodzenie, wszędzie niebezpieczeństwo, wszędzie krzyk, wszędzie beznadzieja. Zaprawdę, dopiero kiedy nadeszła noc, wojsko odetchnęło.

Gdy nastał poranek, cesarz zarządził, żeby podpalono obłożone srebrem bramy przybytku. Wprawdzie Tytus zamierzał ocalić świątynię, lecz kiedy dowódcy orzekli, że korzenie rebelii należy bezwzględnie wytrzebić, jeden z Rzymian przy bramie domu Bożego, która to brama zwała się Piękną, rozpałił ogień, skutkiem czego pokrywająca bramę warstwa złota, stopiwszy się, odsłoniła drewno. Wówczas to płomień ognia, wdarszy się do wnętrza świątyni, rozprzestrzeniły się. Żywioł strawił już właściwie gmach przybytku, kiedy przybył Tytus, chcąc zobaczyć, jaka to świątynia była u Judejczyków. Przejęty jej pięknem oświadczył, iż była ona wspanialsza od rzymskich budynków świątynnych, uznając, że ponieważ była tak znakomita, nie mogła być siedzibą kogo innego, jak tylko Boga najwyższego. Był urzeczony ogromem kamieni, spojeniem metali, świetnością dzieła, wdziękiem piękności. Tymczasem jeden spośród kapłanów oddał się Rzymianom wraz z jakimiś naczyniami, dwoma świecznikami, stołami, kraterami, złotymi miskami i zasłoną przybytku. Z kolei Fineasz, schwytyany strażnik skarboni, pokazał im wielką ilość kapłańskiej purpury, szkarłat i cynamon, kadzidła i wonności, a także naczynia i świętą szatę najwyższego kapłana. Ponadto Jan poddał się Tytusowi, a pojmany przez Rufusa Terencjusza⁷⁰ Szymon został Tytusowi przedstawiony. Miasto spalono, a jego mury zrównano z ziemią. Wreszcie, odbywając wspaniały triumf nad Judejczykami, Wespazjan i Tytus weszli do Rzymu i natychmiast obwieścili pokój w całym państwie rzymskim.

Takim to zrządzeniem losu, aby zupełnie nie popadła w ruinę, otrzymała republika Wespazjana. Zmarł on w siedemdziesiątym roku swego życia, to, co poważne – doprawdy – obracając w żart. Kiedy bowiem wyczerpany rozwolnieniem powstał, stwierdził, iż trzeba, żeby wódz rozstał się z ziemią na stojąco. I tak też, stojąc, wyzionął ducha⁷¹. Po nim nastał zaś Tytus, jego syn.

Rozdział XI. O Tytusie, synu Wespazjana

Tytus, wyniesiony do godności cesarza, rządził dwa lata. Pod każdym względem był on doskonały; podziwiano go z uwagi na nieprzeciętność jego cesarskich obyczajów. A przy tym był tak niezmiernie wymowny, że mowę sądową kończyć zwykł

⁷⁰ O postaci tej wspomina Józef Flawiusz (*Wojna żydowska* 7.2.2).

⁷¹ Prawdopodobnie powodem śmierci było picie skażonej wody, co wywołało ostrą biegunkę.

wierszem łacińskim; układał także tragedie w języku greckim. Gdy więc minął okres dwóch lat jego panowania, wśród wielkiego, zaiste, smutku swoich ludzi wydał swe ostatnie tchnienie – z powodu gorączki – u Sabinów⁷².

Rozdział XII. O Domicjanie

Domicjan, młodszy brat Tytusa, sprawował władzę przez piętnaście lat i sześć miesięcy. On to podbił Chattów⁷³ i Germanów, a także wznosił w Rzymie wiele budowli. To on wybudował świątynię Panteon, która teraz poświęcona jest czci Wszystkich Świętych. Lecz będąc człowiekiem nieokrzyszonym, zabił Domicjan wielu znamienitych mężów, wielu zesłał też na wygnanie – między innymi skazał na banicję Jana Apostoła, kierując go na wyspę Patmos.

Później, za panowania Domicjana, papież Klemens celem ewangelizacji oddelegował do Galii następujących mężczyzn: do Lyończyków Fotyna, do Narbonów⁷⁴ Pawła, do Turyńczyków Gracjana, do Cenomanów⁷⁵ zaś Juliana.

Istotnie, ponieważ okrutnie gnębił lud w mieście i ponieważ doprowadził do tego, że na oczach wszystkich wrogowie wycięli wojsko rzymskie w pień, Domicjan zamordowany został przez senat, a jego ciało odmówiono pochówku.

Rozdział XIII. O Nerwie

Nerwa, doszedłszy do władzy, pierwszym swym rozporządzeniem odwołał z banicji wszystkich wygnańców, których wypędził był Domicjan. Stąd to i błogosławiony Jan wrócił wtedy do Efezu.

W jakiś czas później w Azji rozpleniły się liczne herezje – Cerynta⁷⁶, Ebiona⁷⁷ i innych, którzy negowali stwierdzenie, że Chrystus przyjął na się ludzkie ciało, a których Jan apostoł nazywa antychrystami⁷⁸. Wytknąwszy zaś im ich błąd, na prośbę wielu apostoł Jan napisał ewangelię.

W końcu zaś cesarz zatroszczył się bardzo o republikę, za syna przybierając sobie Trajana, męża potężnego.

* * *

Tu kończy się księga szósta, a zaczyna siódma.

⁷² Lud zamieszkujący centralną Italię.

⁷³ Plemię germańskie żyjące w okolicach rzeki Men, na obszarze od dzisiejszego Frankfurtu aż do Würzburga.

⁷⁴ Najprawdopodobniej chodzi o prowincję rzymską Gallia Narbonensis w południowej Francji nad Morzem Śródziemnym.

⁷⁵ Lud celtycki zamieszkujący Galię Przedalpejską, dzisiejsze tereny Brescii i Bergamo.

⁷⁶ Przywódca herezji chrześcijańskiej, która zachowywała nadal przepisy Starego Testamentu oraz negowała bóstwo Jezusa.

⁷⁷ Rzekomy przywódca ebionitów, odłamu chrześcijańskiego zaprzeczającego bóstwu Jezusa, bliskiego gnostycyzmowi.

⁷⁸ Por. 1 J 4, 2–3.

BIBLIOGRAFIA

- Aris Marc-Aeilko. 1996. „*Contemplatio*”. *Philosophische Studien zum Traktat „Benjamin Maior” des Richards von St. Viktor* (seria: *Fuldaer Studien*, t. 6). Frankfurt a. Main: J. Knecht.
- Bligh John. 1960. „Richard of St. Victor’s *De Trinitate*: Augustinian or Abelardian?”. *The Heythrop Journal* 15: 118–139.
- Brill’s New Pauly*. Red. Hubert Cancik, Helmuth Schneider. http://dx.doi.org/10.1163/1574-9347_bnp_e12205680 (dostęp: 24.09.2020).
- Cacciapuoti Pierluigi. 1998. „*Deus existentia amoris*”. *Teologia della carità e teologia della Trinità negli scritti di Riccardo di San Vittore († 1173)* (seria: *Bibliotheca victorina*, t. 9). Turnhout: Brepols.
- Chase Steven L. 1995. *Angelic Wisdom. The Cherubim and the Grace of Contemplation in Richard of St. Victor*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Chatillon Jean (wyd.). 1958. *Richard de Saint-Victor. Liber Exceptionum* (seria: *Textes Philosophiques du Moyen Age*, t. 5). Paris: Librairie Philosophique J. Vrin.
- Châtillon Jean. 1939. „Les quatre degrés de la charité d’après Richard de Saint-Victor”. *Revue d’ascétique et de mystique* 20: 237–264.
- Châtillon Jean. 1940. „Les trois modes de la contemplation chez Richard de Saint-Victor”. *Bulletin de littérature ecclésiastique* 41: 3–26.
- Châtillon Jean. 1988. „Richard de Saint-Victor”. *Dictionnaire de spiritualité* 13: 593–654.
- Crossnoe Marshall. 2018. „Devout, Learned, and Virtuous”: The History and Histories of the Order of Saint Victor. w: *A Companion to the Abbey of Saint Victor in Paris*. Red. Hugh Feiss, Juliet Mousseau. Leiden: Brill, 1–51.
- Den Bok Nico. 1996. *Communicating the Most High. A Systematic Study of Person and Trinity in the Theology of Richard of St. Victor* (seria: *Bibliotheca victorina*, t. 7). Turnhout: Brepols.
- DiLorenzo Raymond D. 1982. „Imagination as the First Way to Contemplation in Richard of St. Victor’s Benjamin Minor”. *Mediaevalia et humanistica* 11: 77–98.
- Dumeige Gervais. 1952. *Richard de Saint-Victor et l’idée chrétienne de l’amour* (seria: *Bibliothèque de philosophie contemporaine*). Paris: Presses Universitaires de France.
- Ebner Joseph. 1917. *Die Erkenntnislehre Richards von Saint Viktor* (seria: *Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters*, t. 19, z. 4). Münster: W. Aschendorff.
- Ebner Thomas. 2005. *Existere: zur Persondefinition in der Trinitätslehre des Richard von St. Viktor (†1173)*. Fribourg: Academic Press Fribourg.
- Eco Umberto. 2007. *Sześć przechadzek po lesie fikcji*. Tłum. J. Jarniewicz. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Éthier Albert Marie. 1939. *Le „De Trinitate” de Richard de Saint-Victor* (seria: *Publications de l’Institut d’études médiévales d’Ottawa*, t. 9). Paris: J. Vrin.
- Feiss Hugh Bernard. 1979. *Learning and the Ascent to God in Richard of St. Victor*. Rome: Pont. Athanaeum of Sant’ Anselmo.
- Gogacz Mieczysław. 1957. *Filozofia bytu w „Beniamin Major” Ryszarda ze Świętego Wiktora*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Guimet François. 1948. „*Caritas ordinata et amor discretus* dans la théologie trinitaire de Richard de Saint-Victor”. *Revue du Moyen âge latin* 4: 225–236.
- Hugon ze Świętego Wiktora. 2017. *Didascalikon, czyli co i jak czytać* (seria: *Bibliotheca Litterarum Medii Aevi. Artes*, t. 4). Tłum. Paulina Pludra-Żuk, wstęp Jacek Soszyński, kom. Paulina Pludra-Żuk i Jacek Soszyński. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.
- Janecki Marcin. 2017. „*Omnia disce*. Mistrza Hugona ze Świętego Wiktora rady dla studentów”. *Studia Antyczne i Mediewistyczne* 15(50): 160–161.
- Javelet Robert. 1962. „Thomas Gallus et Richard de Saint-Victor mystiques”. *Recherches de théologie ancienne et médiévale* 29: 205–233.
- Javelet Robert. 1963. „Thomas Gallus et Richard de Saint-Victor mystiques”. *Recherches de théologie*

ancienne et médiévale 30: 88–121.

- Kulesza Eugeniusz. 1931. „Kontemplacja mistyczna według Ryszarda od św. Wiktora”. *Collectanea Theologica* 12: 236–253.
- Le Goff Jacques (red.). 2000. *Człowiek średniowiecza*. Tłum. Maria Radożycka-Paoletti. Warszawa: Świat Książki.
- Le Goff Jacques. 1994. *Kultura średniowiecznej Europy*. Tłum. Hanna Szumańska-Grossowa. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, Klon.
- Le Goff Jacques. 1997. *Inteligencja w wiekach średnich*. Tłum. Eligia Bąkowska. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, Bellona.
- Lengart Marcel. 1935. *La théorie de la contemplation mystique dans l'œuvre de Richard de Saint-Victor*. Paris: Alcan.
- Majeran Roman, Misiurek Jerzy. 2012. Ryszard ze Świętego Wiktora CRSA. W *Encyklopedia katolicka* 17: 697–702. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.
- Melone Maria Domenica. 2001. *Lo Spirito santo nel „De Trinitate” di Riccardo di S. Vittore* (seria: *Studia Antoniana*, t. 45). Roma: Pontificium Athenaeum Antonianum.
- Nakamura Hideki. 2002. Cognition sui bei Richard von Sankt Viktor. W „*Scientia*” und „*Disciplina*”: *Wissenstheorie und Wissenschaftspraxis im 12. und 13. Jahrhundert* (seria: *Erudiri Sapientia*, t. 3). Ed. Rainer Berndt, Matthias Lutz-Bachmann, Ralf M.W. Stammberger i in., 127–156. Berlin: De Gruyter Akademie Forschung.
- Nakamura Hideki. 2011. „*Amor invisibilium*”: *Die Liebe im Denken Richards von Sankt Victor (†1173)* (seria: *Corpus Victorinum*, t. 5). Münster: Aschendorff Verlag.
- Németh Csaba. 2002. „*Videre sine speculo*”. The immediate Vision of God in the Works of Richard of St. Victor”. *Annual of Medieval Studies at Central European University* 8: 123–137.
- Palmén Ritva. 2014. *Richard of St. Victor's Theory of Imagination*. Leiden: Brill.
- Pawlikowski Tomasz. 2007. Ryszard ze Świętego Wiktora. W *Powszechna encyklopedia filozofii* 8: 880–883. Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu.
- Poirel Dominique, Sicard Patrice. 2008. Figure vittorine: Riccardo, Acardo e Tommaso. W *La fioritura della dialettica. X–XII secolo* (seria: *Figure del pensiero meidevale*, t. 2). Red. Inos Biffi, Costante Marabelli, 459–537. Milano: Città Nuova.
- Pomian Krzysztof. 2019. *Przeszłość jako przedmiot wiary. Historia i filozofia w myśli średniowiecza*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Robilliard J.-A. 1939. „Les six genres de contemplation chez Richard de Saint-Victor et leur origine platonicienne”. *Revue des sciences philosophiques et théologiques* 28: 229–233.
- Salet Gaston. 1964. Les chemins de Dieu d'après Richard de Saint-Victor. W *L'homme devant Dieu. Mélanges offerts au Père Henri de Lubac*, t. 2: *Du Moyen âge au siècle des lumières*, 73–88. Paris: Aubier.
- Sharpe Alfred. 1912. Richard of St. Victor. W *The Catholic Encyclopedia*, <http://www.newadvent.org/cathen/13045c.htm> (dostęp: 17.02.2020). New York: Robert Appleton Company.
- Van Zwieten Jan Willem. 1987. „Jewish Exegesis within Christian Bounds. Richard of St Victor's 'De Emmanuele' and Victorine Hermeneutics”. *Tijdschrift voor Philosophie en Theologie* 48: 327–335.
- Zinn Grover A. 1977. „Personnifications, Allegory and Visions of Light in Richard of St. Victor's Teaching on Contemplation”. *University of Toronto Quarterly* 46: 190–214.

**SET OF ROMAN EMPERORS FROM OCTAVIAN TO TRAJAN
OF RICHARD OF SAINT VICTOR,
I.E. A TRANSLATION OF THE SIXTH BOOK FROM
THE FIRST PART OF HIS *LIBER EXCEPTIONUM***

Summary

This article presents the reader with the first Polish translation of the sixth book from the first part of *Liber exceptionum* by Richard of Saint Victor, one of the main representatives of the Victorine school operating in the 12th century in Saint Victor's Abbey in Paris, which deals with successive Roman emperors from Octavian to Trajan. The text is undoubtedly an example of medieval Christian historiography. It is preceded by a preface, in which Richard is briefly introduced and in which the *Liber exceptionum* is generally characterized as well as the corresponding sixth book itself. Translation has been provided with notes for more efficient reading.

Key words: Victorians, Richard of Saint Victor, *Liber exceptionum*, historiography, Roman emperors

Nota o Autorach

Lukasz LIBOWSKI – prezbiter diecezji opolskiej; mgr teologii (UO, 2013), lic. filozofii (KUL, 2018), lic. filologii klasycznej (KUL, 2020); obecnie student studiów magisterskich z filologii klasycznej w Instytucie Literaturoznawstwa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II oraz doktorant w Katedrze Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej w Instytucie Filozofii tej uczelni; w ramach pracy magisterskiej tłumaczyć będzie *De institutione novitiorum* Hugona ze Świętego Wiktora, natomiast jako rozprawę doktorską przygotowuje edycję krytyczną pierwszych dwóch ksiąg komentarza Marsyliusza z Inghen do *Metafizyki* Arystotelesa.

Kontakt e-mail: lukasz.libowski@gmail.com

Piotr WILK – prezbiter diecezji sandomierskiej; mgr teologii (KUL, 2016), lic. filologii klasycznej (KUL, 2020); obecnie student studiów magisterskich z filologii klasycznej w Instytucie Literaturoznawstwa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II oraz słuchacz w Teologicznym Studium Licencjackim w Instytucie Nauk Teologicznych tej uczelni – kierunek: patrologia; w ramach pracy magisterskiej tłumaczyć będzie *De regibus apostaticis* Licyfera z Cagliari.

Kontakt e-mail: piotr1705@op.pl